

AMRA MULOVIĆ
(Sarajevo)

INTERTEKSTUALNOST U DJELU ŠEJHA JUJE
*KOMENTAR "STOTINU REGENSA"**

Sažetak

U radu se intertekstualnost u djelu Šejha Juje *Komentar "Stotinu regensa"* posmatra iz ugla poststrukturalnih teorija po kojima svaki tekst nastaje kao spoj čitavog univerzuma tekstova. Kako je riječ o klasičnom tekstu rukopisa i komentaru, u njemu dominira citatnost kao postupak eksplicitne intertekstualnosti isticanjem prototeksta u odnosu na metatekst. U radu će se problematizirati smještanje orijentalno-islamske kulture u kulture izrazito *iluminativnog* citatnog tipa, te utvrditi elementi po kojima se ona izdvaja kao kultura dijahronijskog i sinhronijskog prožimanja *ilustrativnog* i *iluminativnog* tipa citatnosti. Citatne relacije i citatni dijalog u tekstu rukopisa koji se uspostavljaju sa različitim tekstovima arapske gramatičke tradicije, ali i drugim tekstovima, primarno *Kur'anom*, omogućuju uspostavljanje hijerarhije autoriteta i vrijednosti u orijentalno-islamskoj kulturi. S tim u vezi, u radu će se pokušati odgovoriti na pitanje koliko je Šejh Jujo za svoje vrijeme originalan i inventivan autor, a koliko je njegova kreativnost ugrožena učestalom citatnošću.

Ključne riječi: intertekstualnost, eksplicitna/implicitna intertekstualnost, citatnost, ilustrativni / iluminativni tip citatnosti, Šejh Jujo, *Komentar "Stotinu regensa"*.

*

U savremenoj teoriji intertekstualnosti nalazimo terminološku i konceptualnu kakofoniju. Međutim, možemo govoriti o konvergenciji teorijskih

* Ovaj rad je prezentiran na Naučnom skupu "Kulturno-historijski tokovi u Bosni od 15. do 19. stoljeća" održanom između 15-17. maja 2015. godine kojim je obilježeno 65 godina rada Orijentalnog instituta u Sarajevu.

modela ili čak o jedinstvenom modelu intertekstualnosti, bez obzira na terminološku neusklađenost. Model intertekstualnosti nastao je inspiriran idejama da je razumijevanje nekog teksta moguće samo povezivanjem tog teksta s drugim tekstovima i njegovom promišljanju u nekom kontekstu. Tako Julia Kristeva, autorica termina *intertekstualnost*, tvrdi da je “svaki tekst novo tkivo starih citata”, odnosno “mozaik citata”, i “asimilacija i transformacija nekog ranijeg teksta/djela”.¹ Bart ide dalje i kaže da je svaki tekst intertekst,² tekst u kojem se nalaze elementi ranijih tekstova i okolišne kulture³, ili “stereofonija citata”⁴ u kojem konstantno traje proces presijecanja tekstova. Zanimljivo je da Bart u knjizi *Zadovoljstvo u tekstu* govoreći o tekstovima gramatičara, komentatora, filologa, u koje se svrstava i tekst koji je predmet našeg istraživanja, kaže da je to tekst o kojem govori nauka, te u njemu nema naslade.⁵ Istina je da su intertekstualni postupci u književnom djelu suptilniji, da se svode na reminiscencije i aluzije a rjeđe na eksplicitne citate, i da su samim tim privlačniji i predstavljaju izazov za analizu. Cilj ovoga rada jest da jedan naučni tekst komentara predstavi kao tekstualno “tkanje” koje se ne svodi samo na gramatičarsko funkcionisanje, već da analiza njegove intertekstualnosti može donijeti zadovoljstvo u “raspredanju” priče.

U našoj “priči” cilj je ispitati modalitete intertekstualnih veza između Šejh Jujinog metateksta i al-Ġurġānījevog prototeksta, ali i ne manje značajne veze između metateksta komentara i drugih intekstova koji se u okviru metateksta javljaju.⁶ Te intertekstualne relacije omogućavaju

¹ Preuzeto iz: Miroslav Baker, “Tekst/intertekst”, u: *Intertekstualnost i intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988, 10-11.

² Potrebno je napomenuti da je Bartovo shvatanje interteksta šire od uobičajenog tumačenja interteksta, kada on označava “skupinu tekstova prema kojem je jedan tekst u nekom odnosu” (Zdenko Lešić, *Teorija književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005, 94.). Suptilne terminološke razlike koje postoje u definiranju različitih termina pojedinih autora, budući da su najraznovrsniji vidovi intertekstualnosti u samim temeljima poststrukturalizma, zahtijevala bi dodatna pojašnjenja koja izlaze iz okvira ovoga rada.

³ Vidi: Miroslav Baker, “Tekst/intertekst”, u: *Intertekstualnost i intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988, 12.

⁴ Preuzeto iz: Nirman Moranjak-Bamburać, *Metatekst*, Studentska štamparija Univerziteta u Sarajevu, 1991, 16.

⁵ Rolan Bart, *Zadovoljstvo u Tekstu*, Gradina, 1975, 21.

⁶ O intertekstualnim postupcima u tekstovima orijentalno-islamske kulture, između ostalih, pisali su Esad Duraković (vidi: *Arapska stilistika u Bosni: Ahmed sin Hasanov Bošnjak o metafori*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2000; *Orijentologija: Univerzum sakralnoga teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007), Ćenita Haverić (vidi: “Citatnost u djelu *Bulbulistan* Fevzije Mostarca”, *Znakovi vremena*, 54, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2011), Alena Čatović i Namir Karahalilović

da se u nekom daljem istraživanju identificira opseg recepcije pojedinih klasičnih djela te vrednuje naučni utjecaj koji su ta djela imala na rubnim područjima Osmanskog carstva krajem sedamnaestog vijeka.

EKSPPLICITNA INTERTEKSTUALNOST/CITATNOST

Intertekstualna analiza se najčešće bavi registracijom postupaka uvođenja tuđeg teksta u tekst. Prema retoričkoj klasifikaciji Žerara Ženet, intertekstualnost je samo jedan tip transtekstualnih odnosa⁷ i Ženet ga razumijeva u klasičnom smislu, kako ga je i Kristeva razumijevala, kao više-manje doslovno prisustvo nekog teksta u drugom tekstu. Metatekstualnim odnosom Ženet, pak, povezuje komentar sa tekstom kojeg komentira. No, može se reći bez zadržke da svaki tekst koji komunicira sa drugim tekstovima, imao formu komentara ili ne, ima obilježja metateksta. Ovakvo shvaćen metatekst korespondira sa Bartovom definicijom interteksta, jer i metatekst komentara, kao što ćemo vidjeti, također je tekst heterogene i složene intratekstualne strukture.

U analizi međutekstovnih kontakata polazimo od dihotomije prototekst (tekst-uzor) – metatekst. Metatekst, komentar Šejha Juje (u. 1707) i prototekst, "Stotinu regensa u sintaksi" 'Abd al-Qāhira al-Ġurġānija (u. 1078), su tekstovi koji pripadaju različitim epohama. Nirman Moranjak-Bamburać navodi da je prototekst objekt izvučen iz dijahronijskog niza, prenesen na sinhronijsku ravan te se metatekst prema prototekstu postavlja kao objekt prema ogledalu.⁸ Metatekst i prototekst u našem slučaju tematski su istovrsni i govore o regensima u sintaksi arapskog jezika. Međutim, prototekst je autentičan, izvorni tekst konciznog sadržaja u jasno definiranoj strukturi, dok je metatekst komentar uvjetovan kompozicijom i rasporedom građe prototeksta. Međutim, oba teksta se kreću po istoj kontekstualnoj osi i određeni su "semantičkom blizinom", budući da su tematski istovrsni. Tekst rukopisa shvatamo kao jedinstven

(vidi: "Nazira: poetska poveznica bošnjačkih divanskih pjesnika s književnošću orijentalno-islamskog kulturnog kruga", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 62/2012, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2013), Alena Čatović (vidi: *Orijentalno-islamska književna tradicija u stvaralaštvu Hasana Zijajije Mostarca: transtekstualnost u klasičnoj osmanskoj poeziji*, [Elektronski izvor], Filozofski fakultet, Sarajevo, 2013) i drugi.

⁷ Žerar Ženetu svom modelu utvrđuje različite tipove *transtekstualnosti* kojom naziva *tekstualnu transcendentnost*, tj. sve ono što tekst "dovodi u vezu, vidljivu ili skrivenu, sa drugim tekstovima" (Više vidi: Žerar Ženet, *Figure*, Vuk Karadžić, Beograd, 1985, 189.).

⁸ Vidi: *Metatekst*, Studentska štamparija Univerziteta u Sarajevu, 1991, 46.

“semantički prostor” ili još bolje “semiotički prostor”, a u interpretaciji polazimo od identifikacije inteksta, tj. markiranja drugog teksta u tekstu. Najjasnije se kao intekst ističe prototekst koji je ispisan crvenom tintom i nadvučen, tako grafički izdvojen od ostatka teksta. Takva metoda navođenja prototeksta dominira u bošnjačkoj baštini na orijentalnim jezicima. U intertekstualnoj transpoziciji prototekst nije pretrpio transformacije niti modifikacije. On se navodi u cjelini bez izostavljanja dijelova teksta, kao “djelo u djelu”. No, takvo isticanje ima za cilj i da vizuelno predstavi prototekst kao neusporediv uzor. Ostatak intertekstualnog sloja nije naročito istaknut, ako izuzmemo citatne signale. Šejh Jujo u svom komentaru uspostavlja dijaloški odnos sa prototekstom i pri tome veću ili manju pažnju posvećuje svakom iskazu ili dijelu iskaza, pa i riječi, čime se potvrđuje Bahtinova tvrdnja da se “dijaloški može pristupiti i svakom delu iskaza koji je nosilac nekog značenja, čak i pojedinačnoj reči, ako se ona ne shvati kao bezlična reč jezika, [...] to jest ako u njoj čujemo tuđi glas”.⁹

U analizi *Komentara...* najznačajnijom smatramo eksplicitnu intertekstualnost, tj. citatnost kao svojstvo intertekstualne strukture teksta. Elementi citatne relacije u slučaju komentara su fenotekst, tj. Šejh Jujin tekst, tekst koji citira ili metatekst i eksplicitni intekst ili citat koji bi se u slučaju komentara trebao u potpunosti podudariti sa prototekstom (genotekstom, pratekstem i td.), tj. al-Ġurġānījevim tekstem. Međutim, citatne relacije u okviru metateksta komentara su daleko kompleksnije, budući da se u okviru metateksta Šejh Jujo također služi citatima kako bi govorio o prototekstu, a ti citati često dobijaju status prototeksta unutar metateksta.

Citatni signali, pomoću kojih se vlastiti tekst izdvaja ili se upućuje na tuđi tekst, na interpunkcijskoj razini u potpunosti izostaju, budući da u to doba nije postojala takva interpunkcija, što i ortografiju čini fascinantnim dokazom makrojedinstva svih tekstova u intertekstu *Komentara...* Fizička granica među citatima nestaje, oni nisu omeđeni ili ograničeni interpunkcijskim oznakama. No, ova ortografska specifičnost je s druge strane nadoknađena citatnim signalima drugačijeg tipa. Prototekst je, kako je već spomenuto, izdvojen crvenom tintom i nadvučen, što je citatni signal *par excellence*, dok je u okviru komentara pojednostavljena identifikacija citata. Ispred “pravih”¹⁰ citata najčešće stoji leksički signal – *rekao je*, na primjer:

⁹ Mihail Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, Zepter Book World, Beograd, 2000, 273.

¹⁰ Tipologiju citata prema kategorijalnom citatnom trouglu, u koju spada i klasifikacija citata prema citatnim signalima, preuzimamo od Dubravke Oraić (Vidi: “Citatnost, eksplicitna intertekstualnost”, u: *Intertekstualnost i intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988, 121-156).

في الصحاح قال ابن السكيت هو قولك آض يبيض ايضا اي عاد و يقال آض الى اهله اي رجع و آض بمعنى صار(62a)¹¹

A u djelu *al-Sihāh* Ibn al-Sikkīt kaže: "Kažeš أَيضًا, أَيضًا, tj. عَادَ (*vratiti se*). Kaže se إِلَى أَهْلِهِ *Vratio se svome rodu*, tj. رَجَعَ *Vratio se* i آض u značenju صَارَ (*povratiti se*)". (42)

Kako vidimo u izabranom primjeru, olakšava nam se i geneza identifikovanih citata, budući da Šejh Jujo nerijetko navodi izvor i autora teksta koji citira. Informacije o djelu koje citira katkada izostaju, kao u primjeru:

قال ابن الحاجب و بمعنى مع كثيرا (67a)

Ibn al-Hāḡib je rekao: "U značenju مَعَ se često upotrebljava." (62)

Međutim, nije rijedak slučaj da Šejh Jujo upotrijebi fiktivne ili "unutarnje" citatne signale, kao što su leksički signali tipa *kaže se, kao što pjesnik kaže* ili, pak, neke šire kulturne reminiscencije. Takvi signali ne omogućuju genezu citata i zato govorimo o šifriranoj citatnosti, kakvu pronalazimo u sljedećim primjerima:

يقال اكلت التمرة و لفظت النواة (59a)

Kaže se: *Pojeo sam datulu i bacio (lafaztu) košpicu.* (31)

Pripadnici plemena Temim kazali su da nemaju rekciju i da su i subjekat i imenski predikat, nakon njihovog pripajanja rečenici, zbog odnosa predikacije u nominativu kao što su bili i prije njihovog priključivanja. (29-30)

كما في قول الشاعر لدوا للموت و ابنوا للخراب (64a)

...kao što kaže pjesnik لِدُوا لِلْمَوْتِ وَ ابْنُوا لِلْخَرَابِ *Radajte za smrt, i gradite za rušenje.* (50)

قال الشاعر اذا عاش الفتى مأتين عاما فقد ذهب اللذائة و العناة (75a)

Pjesnik je kazao: إِذَا عَاشَ الْفَتَى مَائَتِينَ عَامًا فَقَدْ ذَهَبَ اللَّذَائَةُ وَ الْعَنَاءُ *Kada bi čovjek živio dvjesto godina, nestalo bi i slasti i čemera.* (100)

Ovakvi citatni signali ponekad upućuju na autorovu pretpostavku da identifikacija citata nije potrebna i da je recipijentima poznato porijeklo citata, ili na činjenicu da se citat uzima iz nelingvističkog

¹¹ Odabrani citati preuzeti su iz rukopisa koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod registarskim brojem R 5364. U zagradama su navedeni brojevi stranica u izvorniku. Ponuđen je i naš prijevod citata preuzet iz knjige *Arapska gramatička tradicija u Bosni: Šejh Jujo o regensu* (Dobra knjiga, 2012). Broj stranice na kojoj se navedeni citat nalazi također je naveden u zagradama.

konteksta ili nekog neodređenog izvora ili, bolje reći, da je riječ o ustaljenom citatu. Rijetko, takvi signali svjedoče, a što se nikako ne može prigovoriti Šejhu Juji, o autorovom neznanju ili nemarnom odnosu prema prototekstu.

Prema sadržini, citati su u odnosu na prototekst intrasemiotički, tj. tematski pripadaju nauci o jeziku, i transsemiotički, tj. pripadaju tekstovima književno-umjetničkog ili sakralnog stila. Takvi citati su već navedeni stihovi nekih pjesnika, te navođenje hadisa Poslanika, a.s., i obilato citiranje sakralnog teksta *Kur'ana*, kao u primjerima:

ما روى عنه عليه الصلوة والسلام حين سئل عن آله من آلِكَ قال الى كلِّ مؤمنٍ تقِيّ (57a)

...prenosi se da je Poslanik, a. s., pošto je upitan: *Ko je tvoj rod?* rekao: *Svaki bogobožni vjernik.* (24)

قد يجيء للتبعيض كقوله تعالى عينا يشرب بها عباد الله (61b)

Nekada služi za izražavanje partitivnosti, kao u riječima Allaha uzvišenog: عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ... *sa izvora iz kog će piti;* (Q:76:6)... (41)¹²

Citati koji pripadaju sakralnim tekstovima navode se neizmijenjeni, dok su odlomci gramatičkih tekstova u službi argumentacije katkada citirani neizmijenjeni, a katkada parafrazirani. Činjenica da Šejh Jujo prototekst također navodi bez ikakvih intervencija, govori nam o posebnom statusu kojeg ovaj tekst ima u klasičnoj gramatičkoj misli.

DIJALOG S TRADICIJOM ILI ŽIVJETI U SVIJETU TUĐIH RIJEČI

Šejh Jujo, citatni autor, budući da je okrenut čitatelju ili adresatu, uvijek citira poznate, kanonizirane tekstove. Intertekstualnost se nerijetko ograničava na uspostavljanje univerzalnog dijaloškog odnosa prema tradiciji, koji uvijek ide od centra ka periferiji, te i jest karakteristika tekstova epigona i kanonizatora, što Šejh Jujo svakako jest. Kada se metatekst i prototekst nađu na istoj sinhronoj ravni pokreću se specifični mehanizmi afirmacije klasičnih stvaralaca i klasične misli, tj. mitologizacije tradicije. To je poseban odnos prema glorifikovanim starim uzorima – odnos varijantnih realizacija i invarijantnog značenja. Najljepšu potvrdu

¹² Ovakvo neizmijenjeno navođenje odlomaka iz *Kur'ana* ili Hadisa u svrhu potvrđivanja određenog gramatičkog pravila ne smije se poistovjetiti sa stilskim postupkom preuzimanja (*iqtibās*) odlomaka iz *Kur'ana* ili Hadisa u književnim djelima, pri čemu je “dopuštena manja izmjena teksta” (Teufik Muftić, *Klasična arapska stilistika*, El Kalem, 1995, 160).

rečenom nalazimo u autoreferencijalnom osvrtu na početku djela, nakon invokacije, u kojem se ističe skromnost autora:

فإنَّ اضعف العباد مصطفى بن يوسف بن مراد حشرهم الله تعالى في زمرة المتقين يوم التَّناد يقول لَمَّا رايت كتاب المائة للامام الهمام الذي هو اعلم العلماء الكرام و اشرف الفضلاء العظام رفعه الله تعالى على المقام مع صغر حجمه ووجازة نظمه مشتملا على فوائد شريفة و قواعد لطيفة اردت ان اكتب له شرحا ينحل به الفاظه و معانيه و تنكشف عباراته و مبانيه و يذلل صعابه و يخرج من قشره لبابه فشرعت بعون الله الوهاب في شرح هذا الكتاب و المرجو من اكابر الفضلاء و امثال العلماء ان ينظروا فيه بعين الرضاء و يصلحوا ما عثروا عليه من الذلل و الخطاء فاني بالنقصان لمعترف و للخطايا لمعترف و اسئل الله تعالى الهام الصواب و اليه المرجع و المآب انه على كل شيء قدير (56b)

Najslabašnji rob, Mustafa Sin Yusufa Sina Muradova, neka ih uzvišeni Allah sa bogobojaznima okupi na Dan u kojemu će se međusobno dozivati, kazuje:

Kada vidjeh da knjiga *al-Mi'a* imama najdostojnijeg koji najučeniji je među učenjacima plemenitim i najčestitiji među zaslužnicima slavnim, neka ga Allah ugledom uzdigne, ma koliko obimom mala i koncizno sastavljena bila, sadrži vanredne koristi i fina pravila, poželjih da komentar napišem u kojem će se izrazi i značenja rastvoriti, a riječi i oblici razotkriti, teškoće otkloniti i njegova suština iz ljuske pomoliti. Započeh, uz pomoć Boga koji sve daje, komentar ovog djela, moleći istaknute uglednike i bez premca učenjake da na njega blagonaklono gledaju, da manjkavosti i omaške na koje naiđu poprave, jer nesavršenstvo priznajem u greške zapreten. Molim od Allaha uzvišenog razboritosti, Njemu se utječem i Njemu se vraćam, zaista On sve može i molbu uslišava.

Iz ovakvog odnosa prema tradiciji proizlazi kumulacija određenog tipa tekstova u Tradiciji i Kulturi. Ovdje mislimo na činjenicu da su tekstovi nastali u vremenu Šejha Juje najčešće komentari, glose i sl. Komentar kao žanr podrazumijeva neograničenu mogućnost generiranja dijaloga. Šejh Jujo je kroz cijeli metatekst konstantno u dijalogu s Tradicijom. No, on u tom dijalogu nerijetko bira pasivnu ulogu i Tradiciju postavlja kao distancirani prostor u kojem vladaju dinamički procesi dijaloga, diskusija, polemika. Katkada su to preslike stvarnih, živih debata, registriranih u arapskoj gramatičkoj tradiciji i oživljenih u argumentacijskoj funkciji, a katkada Šejh Jujo sastavlja istomišljenike ili, pak, sučeljava one koji to nisu, zanemarujući vremensku ili prostornu distancu među njima i kreirajući metatekst kao mjesto dinamičnih susreta i polifonije glasova. On povremeno žučnu intertekstualnu polemiku prepušta klasičnim učenjacima. Šejh Jujo pokazuje izvanredno poznavanje tradicije, tekstova iz te oblasti, stajališta kufske i basranske škole, ali rijetko se odvaži da izrekne vlastiti sud, rijetko zatičemo autorski tekst u aktivnoj dijalogičnosti sa starijim izvorima.

Ovakvim modelom citiranja Šejh Jujo postiže dijaloški odnos među citatima koji tako osvjetljavaju jedan drugi, a Šejh Jujin tekst apsorbirajući brojne klasične tekstove omogućava dinamičku komunikaciju među njima što čini autorsku intervenciju nepotrebnom. Iscrpno citiranje različitih tipova tekstova predodredilo je, može se slobodno reći, zamagljivanje i gubljenje autentičnog stila Šejha Juje u zgusnutoj citatnosti. Šejh Jujo govori kroz citate, a riječi citata postaju dvoglasne. Svaki citat bi u preplitanju sa autorskim tekstom trebao dobiti semantički dodatak. No čini se da autor novo značenje postiže gomilanjem citata koji pojašnjavaju citate i novu vrijednost djela pronalazimo u polifoniji glasova koja ima za cilj da objasni određeni segment prototeksta. Da parafraziramo Bahtina, dva iskaza usmjerena na neki predmet u granicama istog konteksta, moraju se međusobno dijaloški ukrstiti, moraju se iznutra dodirnuti i stupiti u smisaonu vezu, bez obzira da li se potvrđuju, dopunjuju ili protivrječe jedan drugom.¹³

Ako se sjetimo da Lotman shvata kulturu kao “prostor opće memorije”, kanonizacija je proces usmjeren prema onome što treba pamtiti, što je najvrjednije. Intertekstualnost u tom smislu se može shvatiti kao postupak pamćenja onog što treba pamtiti. Komentari su forma kojom se jasno ispunjava ova funkcija intertekstualnosti. Prototekst se nadaje kao prebogata riznica (za *Kur'an* bismo mogli reći neiscrpna) iz koje se izdvaja ono što je potrebno pamtiti i kojoj se nalaze sva znanja. Prototekst se tako postulira kao čvorište oko kojeg se šire koncentrični krugovi metatekstova, koji i sami postaju prototekstovi u beskonačnom postupku reinterpretacije. Taj semiotički prostor oko prototeksta koji se dijahrono proteže do Šejh Jujinog vremena ili možda bolje reći našeg vremena (jer je i ovaj tekst metatekst/intertekst) nije “geometrijski” strogo uređen, to nisu zrake koje isijavaju iz centra ispresijecane koncentričnim krugovima, niti on počiva na principu proste linearnosti. To je kompleksna i komplicirana shema tekstova koji se prepliću i tako sačinjavaju sliku koja podsjeća na kaleidoskop, naravno onaj u kojem djeluju centripetalne i centrifugalne sile intertekstualnog čitanja, u kojem tekstovi uviru u druge tekstove i izviru iz njih drugačije obojeni. Ili, kako Duraković kaže, takav tekst je “horizontalni”, ali i ‘vertikalni’ (u povijesnom značenju) metatekst u odnosu na prethodne prototekstove¹⁴ u kojem se “realizira vrhovni princip strukturiranja:

¹³ Vidi: Mihail Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, Zepter Book World, Beograd, 2000, 177-178.

¹⁴ Esad Duraković, *Arapska stilistika u Bosni: Ahmed sin Hasanov Bošnjak o metafori*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2000, 19. (dalje: E. Duraković, *Arapska stilistika u Bosni...*)

Princip mozaika, princip arabeske, ili princip forme koji je u duši, ili koji jest sama duša orijentalno-islamske književnosti [...]"¹⁵

Kada sagledavamo tekst iz dijahronijske perspektive, jasno se uočava međutekstualno nadovezivanje koje se odvija u vremenu i prostoru. Tekstualno ulančavanje se proteže kroz vijekove te tako nastaju novi tekstovi ili intertekstovi čineći beskrajni Tekst ili tekst Kulture, u ovom slučaju kulture orijentalno-islamskog kruga. Presijecanje tekstova bi trebao podrazumijevati produktivnost, a ne reproduktivnost. Kako Kristeva tvrdi, tekst jest "produktivnost" što, između ostalog, znači da je tekst "permutacija tekstova, intertekstualnost: u prostoru datog teksta, neki iskazi, preuzeti iz drugih tekstova, međusobno se ukrštaju i neutraliziraju jedni druge."¹⁶ Citatni postupci u ovakvim naučnim djelima orijentalno-islamske kulture mogu se smatrati specifičnim formama kulturnog pamćenja i pohranjivanja izvanrednih dostignuća gramatičke tradicije. Međutim, postavlja se pitanje vrijednosnih kriterija pri selekciji tekstova koji se citiraju, tj. koliko su ti kriteriji autorski, a koliko ubaštinjeni u gramatičkoj tradiciji. Svojim izborom citata autor postavlja vremenske i prostorne granice intertekstualnih zahvata, tj. on odlučuje koje tekstove vrijedi pamtiti. On komunicira sa određenim autorima odajući im počast citatima. To su obično tekstovi čiji je status neupitan, tj. kanonizirani tekstovi arapske gramatičke tradicije, što isključuje tekstove savremenika. Na taj način se može uspostaviti hijerarhija kodova ili hijerarhijska raspoređenost tekstova koji upućuju na različite kontekste.

Prisustvo nekog teksta u drugom tekstu interpretira se i obimom prisutnosti nekog teksta u drugom, koja se kreće od plagijata,¹⁷ preko citata i aluzija. U orijentalno-islamskoj kulturi, pogotovo kada govorimo o djelima nastalim kasnije, u periodu prezervacije srednjovjekovnih dostignuća, otvara se pitanje kreativnosti autora. Da li obilje citata i aluzija potire originalnost autora. Duraković, detektirajući činjenicu da srednjovjekovni pojam originalnosti ne odgovara novovremenom pojmu, i kaže da "originalnost ne znači nužno otiskivanje iza istražnog obzorja, već se originalnost svodi na to da se unutar već istražnog obzorja vrši najpodesnija, najsvrhovitija sistematizacija *otkrivenih*

¹⁵ E. Duraković, *Arapska stilistika u Bosni...*, 20.

¹⁶ Julia Kristeva, *Desire in Language. A Semiotic Approach to Literature and Art*, Columbia University Press, New York, 1980, 36.

¹⁷ Napominjemo da se plagijat kao oblik prisustva tuđeg teksta u tekstu u ono vrijeme nije shvatao na isti način kako se danas razumijeva. Naime, književne "krađe" u poetici orijentalno-islamskog kruga bile su legitimna pojava i nisu predstavljale plagijat u njegovom današnjem značenju.

vrijednosti, da se vrše izvjesna pomijaranja ili, eventualno, novo opisivanje vrijednosti koje su već situirane kao takve.”¹⁸

U tom smislu, sjetimo se da Oraićeva smatra da “citatnost nije pojedinačni književni postupak, nego šire ontološko i semiotičko načelo, karakteristično za pojedine tekstove, autorske idiolekte, umjetničke stilove i cijele kulture”.¹⁹ Ona dijeli citatnost na dva tipa: “ilustrativni” zasnovan na principu imitacije, u kojem se vlastiti tekst podređuje tuđem i statičnoj prezentaciji tuđeg teksta, i “iluminativni” zasnovan na principima kreacije u dinamičnoj polemici i dijalogu sa kulturnom tradicijom. Prvi tip citatnosti orijentira se prema prototekstu kao riznici, primarnom tekstu, vrijednosno na vrhu piramide ili na višem nivou. Drugi tip teži da se izjednači sa citiranim tekstom ili da ga prevlada u sistemu vrijednosti. Zapadna civilizacija pripada ilustrativnom citatnom tipu, a istočne civilizacije – iluminativnom.²⁰ U islamskim rukopisima margine i komentari su mjesto slobode, tako da kultura pripada iluminativnom tipu citatnosti. Ovakvo određenje može se prihvatiti ukoliko se posmatraju djela u povijesnoj blizini čvorišnog Teksta (ne mislimo samo na *Kur'an*, već na svaki tekst koji je izvoran i originalan tekst na neku temu, kakav sigurno jeste *Stotinu regensa*). Kako se odmičemo kroz vrijeme, citatnost raste, originalnost opada. Potreba za prezervacijom i sistematizacijom znanja prevladava i samim tim prevladava ilustrativni tip citatnosti. Takvom tipu svakako pripada Šejh Jujino djelo.

ZAKLJUČAK

Intertekstualnost, kao tekstualna strategija i opći princip usmjerenosti teksta na druge tekstove koja počiva na linearnom ili kontekstualnom kreiranju teksta, generalno se veže za literarne tekstove. Međutim, intertekstualne mreže u semiotičkoj analizi možemo, kako smo vidjeli, pronaći u jednostavnijem ali istaknutijem obliku i u drugim tipovima tekstova, kakvi su naučni tekstovi. Citatnost i intertekstualnost za krajnji cilj imaju afirmiranje tradicije i kulture. Takvu ulogu nerijetko imaju književni i naučni tekstovi nastali u orijentalno-islamskoj kulturi. Intertekstualni odjeci prelaze vrijeme i prostor i povezuju diskurse “miljama” udaljene, diskurse koji su u našem slučaju produktivna i reproduktivna

¹⁸ E. Duraković, *Arapska stilistika u Bosni...*, 17-18.

¹⁹ Dubravka Oraić, “Citatnost, eksplicitna intertekstualnost”, u: *Intertekstualnost i intermedijalnost*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988, 123.

²⁰ Više vidi u: Dubravka Oraić-Tolić, *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, 1990, 46.

praksa iste kulture. Iako, autorski subjekt metateksta i autorski subjekt prototeksta pripadaju različitim udaljenim epohama povezani su kompliciranom mrežom metatekstova. Upravo ovaj prebogati intertekstualni repertoar kao i vješto ulančavanje citata u intertekstu uvodi Šejha Juju u krug sjajnih komentatora orijentalno-islamskog svijeta i svrstava ga među najbolje bošnjačke učenjake njegova vremena.

INTERTEXTUALITY IN COMMENTARY OF "ONE HUNDRED REGENTS" BY SHAYKH YUYO

Summary

This paper seeks to examine intertextuality in manuscript commentary of a classical work, namely *One Hundred Regents*, of a well-known author 'Abd al-Qāhir ibn 'Abd al-Raḥmān al-Ġurġānī. The objective of the article is to apply post-structural theories of reading texts that rely on concept which propose to see every text as endless relations with myriad of texts. The citationality as most marked phenomenon of explicit intertextuality and foremost characteristic of the commentary will be widely explored. The paper will question and problematize the view that the Oriental-Islamic culture is a culture in which dominate *illuminative* citationality and reveal the features that define this culture as culture of diachronic and synchronic permeation of *illuminative* and *illustrative* types of citationality. Intertextual references, dialogue between metatext and prototext and relationships that exists between this work and previous Arabic grammatical and non-grammatical works, particularly the *Qur'an*, allow us to establish a hierarchy of authorities and values in the Oriental-Islamic culture. In this regard, particular attention is given to the role of the author of the commentary, Shaykh Yuyo, in order to redefine the classical notion of author and to investigate whether his originality was compromised by frequent quoting.

Key words: intertextuality, explicit intertextuality, citationality, "illustrative"/"illuminative", citationality, Shaykh Yuyo, *Commentary of "One Hundred Regents"*.